

Луїза ОЛЯНДЕР
Волинський національний
університет імені Лесі Українки

ГУМАНІСТИЧНІ РОЗМИСЛИ У КНИЖЦІ ЧЕСЛАВА МІЛОША «HISTORIE LUDZKIE. PIERWODRUKI (1983-2006)»

У контексті творчості Чеслава Мілоша характеризується його гуманістична позиція, представлена у книзі «Historie ludzkie. Pierwodruki (1983–2006)». Розглядаються мілошівські роздуми над тим, чим стала людина ХХ ст. під тиском трагічних історичних обставин. Привертається увага до комунікативних способів спілкування письменника із читачем.

Ключові слова: гуманізм, контекст, концепт, портрет, дискурсивні практики, деструкція.

Czeslaw Milosz humanistic position is characterized in the context of his works, which is presented in the book «Historie ludzkie. Pierwodruki (1983–2006)», author's thoughts about human being in the XXth century under tragic historical circumstances are examined, communicative ways of relations between writer and reader are investigated.

Key words: humanism, context, concept, portrait, discourse practice, destruction.

W kontekście twórczości Cz. Miłosza analizowana jest jego postawa humanistyczna, ukazana w dziele «Historie ludzkie. Pierwodruki (1983–2006)», badane są miłoszowskie rozmyślenia nad tym, czym stał się człowiek XX w. pod wpływem tragicznych wydarzeń historycznych, zwraca się uwagę na komunikatywną stronę relacji między pisarzem a czytelnikiem.

Słowa kluczowe: humanizm, kontekst, koncept, portret, praktyka dyskursu, destrukcja.

- Ryzykowne są rankingi poetów, ale mnie się wydaje, że Miłosz to najwybitniejszy polski poeta. Po prostu.
- Większy niż Mickiewicz? –
- Tak. Skala wyobraźni, doświadczeń poetyckich, możliwości intelektualnych Miłosza jest, jak sądzę, większa niż Mickiewicza. Nie był on jednak takim myślicielem jak Miłosz. Przynajmniej w poezji, bo wykłady to osobna kwestia, tu można by dyskutować.

Aleksandr Fiut «Miłosz większy niż Mickiewicz»¹.

Чеслав Мілош – мислитель, який відкинув ідею перебудови світу за допомогою зброї. Він учить долати силу таким підходом до неї, з якого відкривається її злочинна бездушність, порожнеча. Це переможець тоталітарної сили. Він наступав на неї щоденно, а ми, якщо хочемо дізнатися, що таке визволений розум людини, маємо читати й краще знати Чеслава Мілоша.

Дмитро Павличко «Чеслав Мілош»

Дмитро Павличко, створюючи портрет Чеслава Мілоша, схарактеризував польського собрата по перу як людину визволеного розуму, філософський ум котрої позбавлений прямолинійності, ортодоксальності, революційного пафосу. Проте це було вже результатом довгого і багатотрудного поетового життя. Зазначивши високість Ч. Мілоша, Д. Павличко водночас розкрив і його нелегкий, тернистий шлях до вершин духа: «Дух

Мілоша, – пише він, – поранений дух, він вижив силою власних переконань, до яких доходив не легко, поборюючи у своєму світогляді і комунізм, і капіталізм, різні соціальні та національні вірування, шукаючи в загальнолюдській культурі, у християнській моралі, у європейській оборони від історичних, стихійних сил, що штовхають людство до загибелі» [3, с. 4]. Не менш важливими є й роздуми українського поета про ставлен-

¹ – Ризиковано вишикувати поетів по ранжиру, але мені здається, що Мілош – це найвидатніший польський поет. Попросту.

– Вище за Міцкевича?

– Так. Шкала уявлень, поетичного досвіду, інтелектуальних можливостей Мілоша, гадаю, більша за Міцкевича. Не був він, однак, таким мислителем, як Мілош. Принаймні в поезії, бо виклади – то особлива проблема, тут можна б дискутувати.

Александр Ф'ют. Мілош вищий за Міцкевича (Тут і далі переклад мій. – Л.О.).

ня Ч. Мілоша до дискусії, що точилася і точиться між наукою та релігією: «Конфлікт, який аналізує Мілош у філософсько-поетичній і науково-філософській творчості, – говориться у статті, – це зіткнення загальнолюдських цінностей із кривавим досвідом людини ХХ сторіччя. Його поезія трагічна, його філософські максими пронизані жахливою воєнною і тюремною правдою часу» [3, с. 4–5]. Загалом дискусійна стаття Д. Павличка, просякнута пафосом європеїзму, нашттовхує на роздуми про багатоплановість концепції людини, що знайшла своє втілення і в життєтворчості Ч. Мілоша, і в його спадщині, в тому числі й художній. Гуманізм польського поета спрямований не лише на вирішення проблеми – як людині людиною бути і на пізнання її природи. Поет закликає усвідомити місце людини у Всесвіті. Перед Ч. Мілошем завжди стояло питання – чим людина є у своїй величч та нищості і на що вона спроможна, виявляючи то силу Духу, то його слабкість.

Творчість Ч. Мілоша надзвичайно складна за своєю організацією, його художня система не вміщується в жодний напрям і навіть в окрему літературну добу. *Дискурсивні практики*²² поета такі, що вони – за принципом симфонізму – спроможні актуалізувати у свідомості реципієнта уявлення різних літературних епох про мову, слово, людину і Космос.

Ч. Мілош створює, говорячи словами Дж. Фаулза, «нечто вроде тайника, замкнутого и весьма насыщенного внутреннего пространства, откуда... образы могут просачиваться на берег сознания» [4, с. 43]. Це добре простежується у вірші «Historie ludzkie», котрий, вказуючи насамперед на об'єкт поетової уваги, не лише дає назву всій книзі, підкреслюючи тим її головну тему і наскрізну тему творчості Ч. Мілоша та його роздумів загалом, а й слугує своєрідним центром, до якого тяжіє решта різножанрових текстів. Кожен з них, з одного боку, є завершеним і самодостатнім, а з другого – відкритим для взаємодії з іншими текстами, вміщеними в книгу. І все тут взаємопов'язане – і мілошівський вірш, і мілошівська рецепція текстів інших авторів: переклади, виписки, статті, спостереження, роздуми, інтерв'ю тощо.

2 У роботі виходимо з понять *Дискурсивних практик*, представлених у монографії Т. Гундорової «Проявлення слова»: «„Поняття «дискурсу», „дискурсивної практики“, „дискурсії“, які здобули популярність в постструктуралістських дослідженнях (М. Фуко, Р. Барт, Ю. Кристева) і позначають в найзагальнішому розумінні „серединну область між загальними законами і індивідуальними явищами“, виявляючи „можливості мови й пізнання“, іншими словами „мовомислення“ (І. Костецький). Ідеться також про таке розуміння мови, за Гайдеггером, яка вбирає, проявляє, накреслює буття, отже про „онтологічно-екзистенціальну цілісність структури мовлення на основі аналітики тут-буття“» [1, с. 22].

Вірш «Historie ludzkie» з першого погляду дуже простий і прозаїчний, насправді складний у своїй організації і насичений сильними почуттями, що розкриваються за принципом градації: спочатку – **констатація** факту (*Są to historie ludzkie, patetycznie żalosne...*), **аналіз/роздуми** (*Zastanawiam się / Co mnie powstrzymywało...*), потім – **побоювання** (*Skoro już jestem / Szamanem...*), **виправдування** (*Ale moje historie nie były monumentalne...*), **сповідь і молитва** (*Włóż w moje usta modlitwę*) та **покаяння** (*miałem opisać / I nie opisałem*).

Така будова вірша нагадує будову музичного твору, насамперед плавністю і природністю переходів одного мотиву в інший. За кожним рядком і виразом у підтексті постає величезний історичний часопростір з лакунами, що приховують у собі численність неохоплених людських доль і страждань та неможливість їхнього всебічного і повного охоплення. А звідси трагічне і надзвичайне напружене відчуття безсилля та провини художником, який прагне в слові відтворити всю реальність життя і усвідомлює недосяжність цієї великої мети:

Są to historie ludzkie, patetycznie żalosne,
Których nigdy nie opowiem. Zastanawiam się
Co mnie powstrzymywało. Może rozumienie,
Że wszystkim nam właściwa jest pewna koślawość
Czy też niezborność, starannie ukrywana,
Że wyjawianie jej to taki nietakt
Jak wytknięcie palcem garbatego. Skoro już jestem
Szamanem, mam odprawiać moje rytuały nieco
Powyżej, a nie poniżej człowieka.
Gdybym mógł był chorem w antycznym teatrze,
Występującym w strojach kamiennych,
Żeby lamentować nad podstępami Losu!
Ale moje historie nie były monumentalne:
Zmięte prześcieradła, złamane przysięgi,
Drobne kłamstewka, zużyte prezerwatywy.
I słowa pomiędzy nią i nim, ale takie, żeby zabolalo,
Ugodzony w swojej najbardziej intymnej godności.
Kompromitacja szlachetnych postanowień
Ośmieszenie podniosłych wyobrażeń o sobie.
Ich życie jak fala, kiedy spiętrza się i rozpryskuje
się o brzeg.
Panie na Wysokościach!
Nie zostawiaj ich w otchłani, bez Czyścica i Piekła,
Błądzących labiryntem.
Włóż w moje usta modlitwę
Za nas, za nich i za mnie,
Który ich miałem opisać
I nie opisałem

[7, с. 17]

Це є людські історії, патетично жалісні,
 Котрих ніколи не розповім. Розмірковую,
 Що мене стримувало. Може, розуміння,
 Що всім нам властива певна викривленість
 Чи теж астигматизм, старанно прихований,
 Тому що виявлення його то все ж нетактовно,
 Як ткнути пальцем горбатого. Скоро стану
 Шаманом, маю відправити мої ритуали трохи
 Вище, а не нижче людини.
 Щоб міг бути хором в античному театрі,
 Який виступає в кам'яних уборах,
 Щоб ридати над підступами Фатуму!
 Але мої історії не були монументальними:
 Зім'яті простирадла, зламані присяги,
 Дрібні обмани, використані презервативи.
 І слова між нею і ним, але такі, щоб заболіло,
 Уражені у своєму найкращому інтимному
 достоїнстві.
 Компрометація шляхетних ухвал.
 Осміяння піднесених уявлень про себе.
 Їхнє життя як хвиля, коли здійсмається і
 розбивається о берег.
 Боже Небесний!
 Не залишай їх у безодні без Чистилища й Пекла,
 Блукаючих лабіринтами.
 Вложи в мої уста молитву
 За нас, за них і за мене,
 Котрий їх мав описати
 І не описав.
 [Підрядник. Переклад мій. – Л.О.]

Аналізуючи вірш, треба зауважити, що він є закільцьованим подібними виразами, які розпочинають головний мотив трагічно-болісного жалкування: *людські історії, патетично жалісні, / Котрих ніколи не розповім*, – і завершують його: *ich miałem opisać / I nie opisałem*.

З «Пояснення» («Objaśnienia») відомо, що вірш «Historie ludzkie», а разом з ним і вірш «W depresji», котрий списано з комп'ютера після смерті Ч. Мілоша, не був датований поетом [7, с. 19], а тому сприймається як сучасний. Унаслідок цього, якщо покласти в один ряд вірш «Historie ludzkie» з віршем «O książce», написаним у далекому 1934 р., то між ними перекидається своєрідний міст смислових перегуків. У цих творах навіть принцип організації тексту певною мірою схожий, він будується на антитезі, яка й створює атмосферу діалогічності. Більше того, складається враження, що «Historie ludzkie» є розвитком мотивів вірша «O książce». Його перший рядок: «W czasach dziwnych i wrogich żyliśmy...» [2, с. 16] («У час дивний і ворожий ми жили...» [2, с. 17]) – продовжує, спря-

мовуючи думку дещо в інше річище, початок вірша «Historie ludzkie»: «Są to historie ludzkie, patetycznie żałosne...» [7, с. 17].

У розкритті мілошівської концепції гуманізму, його думок про сутність людини – в тому числі й про її деформацію, про ступень укорінення в ній поняття добра і зла тощо [див. детальніше: 7, с. 128] – велику з'єднувальну роль відіграють слова-концепти. Завдяки ним окремі тексти сполучаються у гіпертекст, який складається з текстів різних авторів і різних часів. Зокрема, вірш «Historie ludzkie» містить *слова-концепти*, котрі створюють широке інтенціональні поля, які включають цей твір у контекст художнього світу поета і водночас виконують функцію вікна в польську і світову культуру. Так, слово *chór* («Gdybym mógł być *chorem* w antycznym teatrze...»), з одного боку, активізує в пам'яті ту атмосферу, яку створює *chór* у творі А. Міцкевича «Dziady» («Дзяди»). Згадування рядків з цього твору: «Ciemno wszędzie, głucho wszędzie, / Co to będzie, co to będzie» [5, с. 14] підсилює і відтінює почуття тривоги й жаху, що викликає суворий образ невідворотного Фатуму («Historie ludzkie»), закодований Ч. Мілошем у слові *podstęp* (підступність): *żeby lamentować nad podstępami Losu!*

З другого боку, текст нагадуючи вірш «O książce», зокрема рядок *chorem Faustowskim niebo nie zagada*, змушує тримати на увазі гетівську концепцію людини і світу, втілену у трагедії «Фауст». Не можна не враховувати й безпосередню адресацію до античності. Все разом слугує способом для створення духовного стану людини, яка, хоч і має за спиною величезну національну і загальнолюдську культуру, переживши епохи планетарних потрясінь – революцій і світових воєн, панування тоталітарних режимів – не змогла не постраждати від їхніх руйнівних наслідків. Одним з цих наслідків *jest pewna koślawość* (викривленість). Тут концептом стає не окреме слово, а словосполучення *pewna koślawość* (невна викривленість). Із цим поняттям так чи інакше перегукується чимало роздумів, представлених в інтерв'ю, рецензіях і статтях, які разом складають книгу «Historie ludzkie».

У Ч. Мілоша *koślawość* – поняття філософськи об'ємне, воно відлунує в багатьох судженнях поета навіть тоді, коли саме слово не згадується. Поняття входить і до роздумів поета про себе: «Nie jestem taki, jakim chciałbym być. Moje życie nie ułożyło się tak, jakbym chciał żeby

się ułożyło – według wysokich zasad moralnych»³ [7, с. 128], і до характеристики епохи, коли Ч. Мілош говорить про поезію Й. Бродського: «Było stulecie ... erozji tradycyjnych wierzeń...»⁴ [7, с. 69], і до тлумачення образу Раскольникова («Злочин і кара»): «Raskolnikow się załamuje nie z powodu wyrzutów sumienia...»⁵ [7, с. 154] і т. д. Отже, *koślawość* постає в різних аспектах.

Koślawość – це, мабуть, і один із психологічних чинників, на якому базується в Ч. Мілоша образ *depresji* в однойменному вірші поета: «Na głębinach moich depresji poznałem świat bez nadziei» [7, с. 19]. Але ліричний герой, переживаючи стан, який можна визначити широко відомим виразом, що став темою вірша Лесі Українки: «Contra spem spero» («Без надії сподіваюсь»), все ж таки намагається перебороти депресію, спираючись на *Słońce Sprawiedliwości! Słońce Pamięci! Słońce Dobrej Rady* (Сонце Справедливості, Сонце Пам'яті, Сонце Доброї Поради).

Завершальні рядки цього вірша свідчать про мужність ліричного героя, якого можна вважати за alter ego Ч. Мілоша і який сміливо дивиться на світ, котрий не є добрим. І у цьому поетовому погляді *Słońce Sprawiedliwości, Słońce Pamięci i Słońce Dobrej Rady* стягуються в один міцний вузол, відтіняючи собою і правду сучасного життя, й історичну пам'ять.

Пам'ять і правда життя в Ч. Мілоша пов'язана з майбутнім устроєм світу. І якщо підсумувати все сказане поетом із цього приводу, то можна дійти висновку: треба все пам'ятати, даючи минулому належну оцінку. Відоме гасло «*Ніщо не забуто і ніхто не забутий*» залишається актуальним для поета. Проте, на його думку, у будівництві майбутнього не варто керуватися злопам'яттю: «Nie narzekajmy jednak na utratę pamięci, bo historia Europy, łącznie z tą najnowszą, – idzie w dowód „O tożsamości”, – przypomina nam o truciznach, jakie przechowuje zbiorowa pamięć. (...) A my mamy poczucie chodzenia po cienkim lodzie wzajemnych nienawiści polsko-niemieckich, polsko-rosyjskich, polsko-ukraińskich. Pamięć jest więc czymś ambiwalentnym i wszystko zależy od tego, do jakich jej składników apelujemy, szukając odpowiedzi na pytanie, czym jesteśmy»⁶ [7, с. 54].

Ходіння *po cienkim lodzie wzajemnych nienawiści* – то міна повільної дії, яка використовується в ідеологічних системах, котрі доводять до свідомості свого народу, до молодого покоління зокрема, тільки половину правди, про що Ч. Мілош пише в оповіданні/мініатюрі «Zmar-twienia historyka» («Страждання історика»), що входить до книги «Pieśń przydrożny» («Придорожний песик»). Тут письменник привернув увагу до того, що жоден народ, розповідаючи про жорстокість іншого народу, відносно себе стає міфотворцем, коли у своїй історії замовчує злочини свої, а згадує лише про злочини ворога. І це ще одна з форм існування такого явища, як *koślawość*.

З неповнотою людської пам'яті Ч. Мілошем пов'язується й інша проблема. Письменник, який тяжіє до зображення повноти життя в усій його правді, не без болю в душі звертає увагу, спираючись на творчість Л. Толстого і Стендаля, на те, що «*większa część rzeczywistości, którą ludzie żyją, znika bez śladu, nie wiadomo jak*»⁷ [7, с. 143]. І тільки раптом іноді виникає як аура в котромусь вірші.

Мабуть, щоб певною мірою запобігти цій неповноті, поет через ту саму ауру в таких віршах, як «*Łos*» («Доля»), виражає незборимість життя, а порушуючи проблему екзистенції, створює портрети Й. Бродського, Оскара Мілоша, частково М. Домбровської та ін.

Підсумовуючи, треба зазначити, що Ч. Мілош не тільки в поезиї художніх творів, а й у своїх роздумах завжди ненав'язливо спирається на величезний культурний тезаурус людства, який криється в підтексті його поетичних і прозових творів – у книжці «*Historie ludzkie*» це особливо яскраво простежується. Письменник намагався не лише пізнати людину, в тому числі і через пізнання *самого себе і самих себе*, а й інших спонукає іти цим самим шляхом. Гуманізм й антропологічні підходи в нього з'єднані в одному ланцюжку. Його філософія, розмисли над Біблією, християнськими цінностями – це філософія глибин пізнання, але такого, яке має бути спрямоване на вдосконалення людини, її життя і суспільних відносин як у національних, так і в загальнолюдських межах.

3 «Не є таким, яким хотів бути. Мое життя не склалося так, як хотів би, щоб склалося – згідно з високими моральними засадами».

4 «Було століття ... ерозії вірувань...».

5 «Раскольников надламується не через докори свісті...».

6 «Не нарікаємо, однак, на втрату пам'яті, бо історія Європи, разом з тією найновішою, нагадує нам про отруту, яку приховує колективна пам'ять. (...) А ми маємо почуття

ходіння по тонкому льоду взаємних ненавистей – польсько-німецьких, польсько-російських, польсько-українських. Пам'ять, значить, є чимсь амбівалентним, і все залежить від того, до яких її складників апелюємо, шукаючи відповідь на питання, чим ми є».

7 «...більша частина дійсності, котрою люди жили, зникає без сліду, невідомо як».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Львів : Львівський університет, 1997. – 297 с.
2. Мілош Ч. Вибрані поезії / Упоряд. і пер. з пол. С.О. Шевченка / Вступ. слово В. Семаша; Худож. оформл. Б.Р. Пікулицького. / Ч. Мілош. – Львів : Каменярь, 2000. – 133 с. : іл.
3. Павличко Д. Чеслав Мілош. До 100-річчя поета / Д. Павличко // Літературна Україна. – 2011. – 23 червня. – С. 4–5.
4. Фаулз Дж. Кротовые норы: Сб. / Дж. Фаулз; Пер. с англ. И. Бессмертной, И. Тогоевой / Дж. Фаулз. – Москва : ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 702 с.
5. Mickiewicz A. Dziady // Mickiewicz A. Dzieła poetyckie: W 4 t. / A. Mickiewicz. – Warszawa : Czytelnik, 1998. – Т. 3. – 149 s.
6. Miłosz większy niż Mickiewicz – Rozmowa z prof. Aleksandrem Fiutem, profesorem UJ, historykiem literatury, miłoszologiem, przyjacielem Czesława Miłosza / A. Fiut // Gazeta wyborcza. – 2011.08.12 / www: <http://wyborcza.pl/1.75475.10104216/>
7. Miłosz Cz. Historie ludzkie. Pierwodruki (1983-2006) / Czesław Miłosz // Zeszyty Literackie. Rok XXV / Cz. Miłosz – Warszawa–Paryż : Wydawnictwo Fundacja Zeszytów Literackich, 2008. – 210 s.